

TANITMALAR

Prof. Dr. Doğan AKSAN. *Türkçenin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar*. Ankara: Engin Yayınevi, 1996. II+ 249 sayfa. Kısaltmalar, önsöz, kaynakça. ISBN 975-7287-89-X.

Deniz Zeyrek
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Toplumların “maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti” (7) olan sözcükbilimi konusunu ele alan bu kitap, Türkçenin geçmiş dönemlerden bu güne dek uzanan sözcükbilimini gerek günümüz Türkçesinden gerekse öteki lehçe ve dillerden zengin örnekler vererek açıklamaktadır. Birinci bölüm olan *Sözcükbilimi*’nde dil tarihi ve toplumun kültürü açısından sözcükbiliminin önemine değinilmekte, kökenbilgisi ve sözcük tarihi incelemelerinin sözcükbilimi araştırmaları için gerekliliği anlatılmaktadır. İkinci bölüm olan *Sözcükbiliminin İçerdiği Öğeler*’de daha sonraki bölümlerde Türkçenin sözcükbilimi konusunu incelemek ve örneklemek amacıyla genel bir çerçeve çizilmektedir. *Türkçenin Sözcükbilimi* başlıklı üçüncü bölüm, Türkçe konuşan toplulukların çeşitli dönemlerde kullandığı, kimi unutulmuş, kimi hala yaşayan sözcükler hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Türkçede çokanlamlılık ve eşanlamlılık konuları da bu bölümde ele alınmakta ve bu anlam olguları Türkçenin eski dönemlerine uzanarak incelenmektedir.

Bugünkü Türkiye Türkçesine Gelinceye Kadar Türkçe bölümünde (dördüncü bölüm), sözcükbiliminin günümüze türetmeler, somut ve soyut kavramlar, ikilemeler, atasözleri, vd. öğelerle nasıl geldiği pek çok örnekle, çeşitli kaynaklara dayanılarak açıklanmaktadır. Köktürk yazıtlarının sözcükbiliminden bu güne hemen hemen hiç değişmeden gelen sayısız örnek olduğu anlatılmakta, Köktürkçede *adak* ‘ayak’, *kulkak* ‘kalak’, *saç* ‘saç’, *ıgaç* ‘ağaç’, *çöl* ‘çöl’, *tiz* ‘diz’ gibi somut kavramlara ilişkin sözcükler yanında *bilge* ‘bilge’, *kergek* ‘gerek, gereksinme’, *küç* ‘güç’, *türü* ‘töre’ gibi soyut kavramları anlatan sözcüklerin de olduğu söylenmektedir. Prof. Aksan bu bölümde “ileri öğeler” (88) dediği öğelere de yer vermekte, örneğin Köktürk yazıtlarında *bulganç* ‘karışık’ sözcüğünün geçtiğini, bunun kökü olan *bulga-*’nın ise görülmediğini anlatarak, belli köklerden türeyen çeşitli biçimlerin kullanılmasından sözcükbilimindeki gelişmenin ve zenginliğin anlaşıldığını söylemektedir. Ayrıca Karahanlı Türkçesinin (IX. yüzyıl) özelliklerini ve zenginliğini anlatan Prof. Aksan, bugün Farsça kökenli sözcükler kullandığımız kimi kavramın Karahan Türkçesindeki karşılıklarını vermektedir: *atçı* ‘süvari’, *yarmak* ‘para’, *yiçi* ‘terzi’, vd. Kimi araç-gereç adları da kayda değer olarak verilmektedir, örneğin, *sorgu aygıt* (kan alma aygıtı), *ulatu* ‘mendil’, *közüngü* ‘ayna’, *ara* (sonradan Arapçadan alınan ‘zaman’ yerine) vd. Yazar, Eski Anadolu

Türkçesindeki (XIII-XV. yüzyıl) biplerce sözcüğün Türkçenin Anadolu'daki yeni yazın diline girdiğinin görüldüğünü söylemekte, dinsel konuların ele alındığı metinler dışındaki yapıtlarda yabancı kökenli sözcüklerin azlığına işaret etmekte, Topaloğlu'nun (1978) çalışmasına dayanarak verdiği örneklerle bu dönemde Arapça ve Farsçadan çeviri yoluyla aktarılan *bilmezlik* (Ar. cehâlet), *inanıcı* (Ar.mu'min), *yaradıcı* (Ar. hâlik) gibi dinsel kavramlar olduğunu anlatmaktadır.

Yabancı Dillerle İlişkiler başlıklı beşinci bölümde Türkçenin sözvarlığında yabancı öğeler ve Türkçenin başka dillerin sözvarlığına etkisi ele alınmaktadır. Yabancı öğelerin etkisi konusu yine Köktürkçeden başlayarak incelenmekte, Uygur ve Karahanlı Türkçesi yapıtlarında yabancı sözcük oranının düşüklüğü rakamlarla gösterilmektedir. Atebetü'l-Hakayık'ta oranın yükseldiği, *devlet*, *himmət*, *ihsan* gibi Arapça, *küstah*, *düşman* gibi Farsça öğelere rastlandığı söylenmektedir. Eski Anadolu Türkçesi adı verilen yazı dilinde ise bugün yabancı karşılıkları yerleşmiş olan birçok kavramın Türkçelerinin yaşadığı anlatılmakta, Yunus Emre, Kul Mes'ut vd.'nin yapıtlarından oranlar verilmektedir. Yeni Türkçe döneminde ise (XV. yüzyılın sonları - XVI. yüzyılın başları) oranın yükseldiği gösterilmekte ve Türkçenin 1839 Tanzimat Fermanı'yla birlikte Avrupa dillerinden, özellikle Fransızcadan sözcükler aldığı anlatılmaktadır. II. Cihan Savaşı sonrasında ise İngilizceden çeşitli sözcük ve terimlerin dile girdiğini anlatan Prof. Aksan, gerek o dönemlerde gerekse günümüzde dile giren sözcüklere çok sayıda örnek vermektedir. Bunun yanısıra televizyon yayınlarındaki film ve dizilerin özensiz çevirileri nedeniyle Türkçeye giren sözcük ve anlatım biçimleri konusuna da değinmekte, bu durumu belgeleyen ilginç örnekler sunmaktadır.

Türkçenin diğer dillere etkisi konusu ile ilgili olarak ilkin Balkan dillerine değinilmektedir. Örneğin pek çok akrabalık adının (bacanak, baldız, dayı, teyze, hala, vd.) Bulgarca, Boşnakça ve Sırp-Hırvatçada görüldüğünü, Sırp-Hırvatçada Türkçe kökenli 6878 sözcük olduğu Škaljić (1962)'ye dayanılarak belirtilmektedir. Yazarın yaptığı saptamalardan, bu dillere giren Türkçe sözcüklerin maddi kültürle (örneğin Bulgarcada bardak, bakraç, zembil, vd.), yemek, içecek adlarıyla (örneğin Bulgarcada lokma, boza, vd.) ilgili olduğu, kimi ödünçlemelerin ise atasözlerinden yapıldığı görülmektedir. (örneğin Sırp-Hırvatçadaki Aç ayı oynamaz, Ak akçe kara gün içindir gibi). Bunlardan başka, Türkçenin Arapçaya yönetim ve askerlikle ilgili kavramlar ve kimi soyut ve somut kavramları verdiğiinden (örneğin binbaşı, bey, bölükbaşı, tütün, pastırma, vd.), Farsçaya da devlet örgütü ile ilgili terimler (örneğin, hekimbaşı, dilmaç, kolağası, vd.) ve kimi hayvan adlarını (örneğin arslan, baykuş, karakuş, vd.) verdiğiinden söz edilmektedir.

Türkiye Türkçesinin Sözvarlığı olarak adlandırılan altıncı bölüm oldukça geniş bir yer kaplamakta, konu çeşitli alt başlıklar altında incelenmekte ve örneklenmektedir. Örneğin eşanlamlılar konusu, dilin kendi öğelerinden oluşan eşanlamlılar (örn. *göndermek/yollamak*) ve yabancı kökenlilerle yerlilerin

oluşturduğu eşanlamlılar (örn. *anı/hatıra, devinmek/hareket etmek*) konuları çerçevesinde ayrıntılandırılmaktadır. Terimler konusu özleştirme konusu ile ilgilendirilerek ele alınmakta, Dil Devriminden bu yana yapılan terimleştirme yolları incelenmekte, geniş bir yer ayrılan deyimler ise söz dizimi ve anlambilim açasından sınıflandırılarak irdelenmektedir. Atasözleri Türk toplumunun dünya görüşü, yaşam biçimi ve anlatım gücünü yansıtan sözler olarak Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ından başlayarak ele alınmaktadır. Türkiye Türkçesindeki ilişki sözleri (örn. *selamette, eksik olmayın, ömrünüze bereket*), ikilemeler (örn. *kapı kapı, derme çatma, cazır cazır*) ve doldurma sözler (*sey, tamam mı?* gibi) de diğerleri gibi birçok örnekle anlatılmaktadır. Bu bölümün sonunda Prof. Aksan Türkiye Türkçesinde yeni gelişmeler konusuna değinmekte, Yazı Devriminden bu yana yapılan çalışmaları ve çeşitli alanlardaki doğru ve yanlış dil kullanımlarını ele almaktadır.

Kitabın son bölümü olan *Anadolu Ağızlarının Sözvarlığı*, ağızlardaki sözvarlığının Türk dili ve kültürü açasından ne tür bilgiler ve gerçeğer ortaya koyduğunu incelemektedir. Örneğin ağızların, Türkçenin en eski dönemlerinden kalan ve bugün Türkiye dışında olan Türk lehçe ve dillerinde yaşayan sözcükleri, veya ortak dilde unutulmuş sözcükleri içermesi açasından önemi ortaya konulmaktadır. Bu bölümde ağız incelemeleriyle Türkçenin hangi öğelerden hangi yollarla sözcük ürettiğinin anlaşılabilceği ve sözvarlığı zenginliğinin bir kez daha gözler önüne serilebileceği söylenmektedir.

Prof. Aksan'ın bu kitabı, kendisinin rahat, kolay anlaşılır ve bilgilendirici anlatım biçimini zaten tanıyanların iyi bileceği gibi, okurken hem zevk veren hem de öğreten bir yapıttır. Maddeler halinde ele aldığı konular, Türkçenin gerek eski dönemlerinden gerekse günümüzden ve çeşitli Türk dili ve lehçelerinden verdiği sayısız ilginç, yer yer çarpıcı örnekle kolaylıkla anlaşılmakta ve okuru Türkçenin sözvarlığının bugünkü durumunu çok geniş bir bakış açasıyla değerlendirmesine olanak sağlamaktadır. Bu değerli kitabı Türkoloji ve dilbilim öğrencilerinin, öğretmenlerinin ve araştırmacılarının okumaktan çok hoşlanacağından ve kitabın onlara Türkçenin sözvarlığı konusunda yol gösterici pek çok bilgi ve örneği bir arada bulma olanağını vererek yararlı olacağından hiç kuşku yoktur. Yapıt dille ilgilenen herkese, tüm dilseverlere önerilir.

Göndermeler

- řkaljić, Abdullah. (1962). *Turcizmi u srpskořrvatskom jeziku*, Sarajevo.
 Topaloğlu, Ahmet. (1978) *Muhammed bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yazılmış "Satır-Arası" Kur'an Tercümesi*, 2. Cilt, İstanbul.